

VOYAGA YETMAGAN BOLALARNING ZARARLI ODATLARGA QARSHI IRODASINI SHAKLLANTIRISH

Yusupova Sabina Ilxomovna

Samarqand shahar 16-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur mavzuda voyaga yetmagan bolalarda zararli odatlarga qarshi irodaviy barqarorlikni shakllantirishning psixologik asoslari, uning kelib chiqish omillari hamda profilaktik yondashuvlar yoritiladi. O'smirlik davrida qiziqishlar kengayishi, mustaqillikka intilish va ijtimoiy ta'sirlarning kuchayishi sababli bolalar turli salbiy odatlarga moyil bo'lishi mumkin. Maqolada irodani mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va oila hamda maktab hamkorligining ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: iroda, zararli odatlar, o'smir, profilaktika, motivatsiya, ijtimoiy muhit, o'zini boshqarish.

KIRISH

Iroda — bu insonning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish yo'lida ongli ravishda harakat qilish, qiyinchiliklarni yengib o'tish va o'z xatti-harakatlarini boshqara olish qobiliyatidir.

Oddiyroq aytganda, iroda — bu insonning o'zini boshqarish kuchi.

Iroda orqali odam:

- o'z xohish va istaklarini nazorat qiladi,
- qiyinchiliklarga qaramay ishni davom ettiradi,
- to'g'ri qaror qabul qiladi,
- maqsad sari intiladi.

Psixologiyada iroda shaxsning muhim sifatlaridan biri hisoblanadi. U sabr-toqat, qat'iyatlik, mustaqillik va mas'uliyat kabi fazilatlar bilan chambarchas bog'liq.

Masalan, o‘quvchi dars qilishni xohlamasa ham, o‘zini majburlab dars qilsa — bu irodaning namoyon bo‘lishidir.

Iroda — bu insonni maqsadiga yetaklaydigan ichki kuch bo‘lib, u shaxsning muvaffaqiyatga erishishida muhim rol o‘ynaydi.

Voyaga yetmagan bolalar shaxs sifatida shakllanish jarayonida turli tashqi va ichki ta’sirlarga duch keladi. Ayniqsa o‘smirlik davrida mustaqil qaror qabul qilish istagi ortadi, yangi tajribalarni sinab ko‘rishga qiziqish kuchayadi. Bu holat ayrim hollarda zararli odatlarga moyillikni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun bolalarda bunday ta’sirlarga qarshi turish qobiliyati — irodani shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Zararli odatlarga moyillikning asosiy sabablaridan biri — ijtimoiy muhitdir. Tengdoshlar ta’siri, noto‘g‘ri axborotlar, oiladagi nazoratning yetishmasligi yoki salbiy namuna bolani noto‘g‘ri yo‘lga boshlashi mumkin. Shu bilan birga, ichki omillar — o‘ziga ishonchsizlik, stress, emotsional bo‘shliq ham bu jarayonni kuchaytiradi.

Irodani shakllantirish, avvalo, bolada to‘g‘ri qadriyatlarni singdirishdan boshlanadi. Unga sog‘lom turmush tarzining ahamiyati tushuntirilishi, mustaqil fikrlash va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlantirilishi zarur. Bolani qat’iyatli, sabrli va mas’uliyatli bo‘lishga o‘rgatish irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Psixologik jihatdan, o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Masalan, bolaga o‘z hissiyotlarini nazorat qilish, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tanlash va “yo‘q” deyishni o‘rgatish kerak. Bu esa uni salbiy ta’sirlardan himoya qiladi.

Oila bu jarayonda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ota-onalar farzandlariga namuna bo‘lishi, ular bilan samimiy muloqot qilishi va qo‘llab-quvvatlashi zarur. Shuningdek, maktabda olib boriladigan profilaktik tadbirlar, treninglar va targ‘ibot ishlari bolalarning ongini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ijobiy muhit yaratish ham muhim omil hisoblanadi. Sport, ijodiy mashg'ulotlar, foydali to'garaklar bolani bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga yordam beradi va zararli odatlardan uzoq tutadi.

Zarar (arabcha yomon ta'sir yoki ziyon, shikast, zahmat) – bir shaxsga yoki davlatga, jamiyatga, jamoaga va boshqaga ikkinchi shaxs tomonidan yetkaziladigan ziyonni anglatuvchi tushuncha. Zarar ikki xil tarzda yetkazilishi mumkin: moddiy va ma'naviy. Moddiy zarar – mol-mulkka yetkazilgan ziyon bo'lsa, ma'naviy zarar esa shaxsning hayoti va sog'lig'iga, obro'siga putur yetkazishdir. Shaxsga yetkazilgan ma'naviy zarar uning jamiyatdagi mavqei, jamoatchilik o'rtasidagi obro'yi, hurmat-e'tiboriga salbiy ta'sir etadi. Kek saqlaydigan, faqat o'ch olish niyati bilan yashaydigan dili qora, hamisha qalbida boshqalarga zarar yetkazishni o'ylaydigan kishilar oxir-oqibat bunday hodisalarning sababchisidir. Boshqalarga zarar yetkazadigan kishilar qalbi pok, oqko'ngil insonning qo'yniga kirib olib, so'ngra ularga zarar yetkazishga harakat qilishadi. El nazariga tushgan boobro' odamga hasad qilib, unga zarar yetkazishga intiladigan kishi nodonni eslatadi. Bunda ular o'zlariga ig'vogarlikni qurol qilib olishadi. Ig'vogarlar hamma yerda va har qanday vaziyatda o'zgalarga ziyon yetkazishga harakat qilishadi. Yaxshilikni yomonlikdan ajrata olmaydigan kishilarning foydasidan ko'ra zarari ko'proqdir. Bilimli, tarbiyali kishi boshqalarga zarar yetkazmaydi. Chunki ular yaxshilik va yomonlikni farqlay bilishadi. Har qanday zararli ishni ko'ra bila turib, uning oldini olish o'rniga, uni qo'llab-quvvatlab turadiganlar jamiyat uchun eng zararli kishilardir. Oqil kishi nodon bilan vaqtini bekorga o'tkazmaydi, chunki nodonning ishi ham, so'zi ham zararli ekanini yaxshi biladi

Zararli odatlar – shaxs yoki butun bir millat, jamiyatga tegishli ma'naviy, madaniy, moddiy o'zaro munosabatlar, dunyoqarash va hokazo nuqtai nazaridan g'ayriinsoniy yoki g'ayriodatiy deb bilinadigan xususiyatlarni ifodalovchi tushuncha. Zararli odatlar insonning ma'naviyat talablarini yaxshi anglamagani, ma'naviy tamoyillarga rioya qilmagani, noto'g'ri tarbiyalangani oqibatida kelib chiqadi. Inson bilim olar

ekan, o'rgangan bilimlarining bir qismi butun hayoti davomida uning doimiy amaliy ko'nikmalariga aylana boradi. Shunga ko'ra, zararli odatlar inson hayotining xohlagan vaqtida shakllanishini kuzatish mumkin. Biroq inson umri bolalik va o'smirlik, yoshlik, o'rta yoshlik va keksalikdan iborat to'rt qismga bo'linib (Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Navoiy), uning birinchi ikki qismida ko'nikmalarning hosil bo'lishi ko'proq jismoniy va kamroq aqliy xarakterga ega bo'ladi. Uchinchi va to'rtinchi qismida esa ko'proq aqliy va kamroq jismoniy mohiyat kasb etadi.

Bunday zararli odatlarga qarshi kurashish uchun har bir fuqaro tafakkurida yuksak ma'naviy fazilatlarni shakllantirish lozim. Bugungi murakkab va shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda Zararli odatlarni atroflicha tahlil qilish va baholash, ularning aholiga ta'sirini o'rganish milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimizga, hayot tarzimizga zid bo'lgan tomonlarini ochib berish, fuqarolarimiz qalbida milliy tafakkur va sog'lom dunyoqarash asoslarini mustahkamlash alohida ahamiyat kasb etadi. Faqat ana shunday asosda yoshlarni o'z fikriga ega, turli ma'naviy xurujlarga qarshi sobit tura olishga qodir, mustahkam irodali va vatanparvar insonlar etib tarbiyalashga erishish mumkin. Yomon odatlar toifasiga inson sog'lig'iga zarar yetkazadigan va insonni cheklaydigan odatlar kiradi. Yoshligida orttirilgan, inson undan qutula olmaydigan yomon odatlar juda xavflidir. Bunday odatlar inson hayotiga jiddiy zarar yetkazadi.- potentsial va motivatsiyaning yo'qolishi, inson tanasining erta qarishi va kasalliklarning paydo bo'lishigabolib keladi. Ularga chekish, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar, toksik va psixotrop moddalardan foydalanish va istemol qilish kiradi.

O'smirlik davri haqida fikr yuritar ekan S. Xoll o'zining rekapitulyatsiya nazariyasiga asoslanib, shaxs rivojlanishidagi o'smirlik bosqichi insoniyat tarixidagi romantizm davriga to'g'ri keladi va insonning tabiiy intilishlari talablar bilan to'qnash keladigan tartibsizlik davrini takrorlaydi, deb hisobladi. S. Xoll birinchi marta o'smirlik davrining psixologik xususiyatlarini ta'riflagan. Unga qko'ra, o'smirning eng xarakterli xususiyati - bu xatti-harakatlarning nomuvofiqligi. Bu o'smirlarning haddan tashqari faolligi charchoqqa olib kelishi mumkinligi, aqldan ozgan hayajon

tushkunlik bilan almashinishi, o'ziga ishonch ishonchsizlik va o'ziga ishonchsizlikka, xudbinlik altruizmga, qizg'in muloqot izolyatsiyaga, jonli qiziquvchanlikka aylanishida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi qarashlardan ko'rinadiki o'smirlik davri inson hayotining eng muhim pallasi hisoblanadi aynan mana shu davrda o'z maqsadlari, qarashlarini aniqlab olgan o'smir kelajakda o'z o'rnini topa oladi. Ammo bugungi kunda ayrim yoshlar aynan mana shu davrda zararli odatlar xususan: chekish, ichish, giyohvandlik singari illatlarning tuzog'iga tushib qoladilar.

Maktab davrida har bir bola deyarli bir marta chekib ko'radi, bunga asosiy sabablardan biri jamiyatning unga ko'rsatayotgan ta'siridir, aynan shu yoshda katta sinf o'quvchilari tomonidan kichik sinflarga tazyiq o'tkazish, ularni o'zlariga boysundirishga erishishga intiladilar, bola tengdoshlaridan ortda qolmaslik uchun chekishni boshlaydi. Bolada o'zgarishlarni sezib uni oldini ola bilgan ota-onalargina bolada kashandalik kelib chiqmasligiga erisha oladi. Bunda ta'lim muassasidagi o'qituvchilar va o'rnatilgan tartib qoidaning ham o'rni yuqoridir. Mashxur Yunon faylasufi Suqroq aytganidek "O'zini anglagan inson o'zi uchun nima foydaliligini va nimalarga qodir ekanligini yaxshi tushunadi. Oqibatda o'zini kulfatlardan asraydi. Yana shuni aytib o'tish lozimki biror narsa haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmagan shaxsni, aynan shu narsa orqali boshqarish oson bo'ladi shuning uchun ham bolalar orasida zararlari odatlarning oqibatlarini tez-tez muhokama qilish ularni fikrlashga undash lozim. Agar, bu muammoni alohida nuqtai nazardan ko'rib chiqsak chekish, ichish, giyohvandlik o'smirlar guruhining asosan maktab o'quvchilari orasida eng dolzarb muammolardan biridir. O'quvchining shakllanmagan ongiga tengdoshlarning ta'siri juda katta bo'lganligi sababli, tashvishlanish uchun juda ko'p sabablar mavjud. Boshqalarning ta'siridan tashqari, bugungi zamonaviy bolalarga xos bo'lgan "tezroq ulg'ayish" uchun shaxsiy xohish mavjud. Bola atrofida qilargilarga o'zining katta bo'lganini turli yangi odatlar bilan isbotlashga urinadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmagan bolalarda zararli odatlarga qarshi iroda shakllantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Oila, maktab va jamiyatning hamkorligi orqali bolalarda mustahkam irodaviy sifatlar rivojlantirilib, sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2017.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
3. Davletshin M.G‘. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2016.
4. Yuldasheva N. Bola psixologiyasi. – Toshkent, 2020.
5. Mavlonov A., To‘raqulov X. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
6. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva, 2002.
7. Vygotskiy L.S. Psixik rivojlanish nazariyasi. – Moskva: Pedagogika, 1984.
8. Leontyev A.N. Faoliyat, ong va shaxs. – Moskva, 2005.
9. Nemov R.S. Psixologiya (3 jildlik). – Moskva, 2003.
10. Santrock J.W. Bolalar psixologiyasi. – Sankt-Peterburg: Piter, 2014.